

соціальних норм і цінностей. Останні ж не лише потребують обґрунтування, а й самі визначають правила, очікування, стандарти, які реалізуються у взаєминах людей, а також формують нові основи духовного, культурницького, ідеологічного розвитку.

Гусарєв С. Д., Білозьоров Є. В.

1.3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ У СУЧАСНОМУ ПРАВОЗНАВСТВІ

Ефективне розв'язання проблем демократичної трансформації українського суспільства, зокрема формування сучасної правової держави, національної системи права і законодавства, об'єктивно зумовило зростання ролі правознавства, яке повинно стати основним інтелектуальним чинником забезпечення державно-правових процесів в Україні. Для правознавства, яке розвивається в період глибинних реформ, корінних перетворень українського суспільства, дослідження методологічних засад формування сучасної правової держави набуває особливого значення.

Розбудова державності України в умовах сьогодення вимагає переосмислення та концептуалізації наукових ідей та поглядів, що торкаються сутності і значення чинників, які впливають на формування правової держави. Розвинена наука, високий рівень освіти та культури, у тому числі й культури управління – це той фундамент, без якого неможливо досягти справжньої незалежності держави [1, с. 1-12].

До фундаментальних проблем юридичної науки під кутом зору демократичної трансформації українського суспільства належить розроблення методології юридичних досліджень, об'єктивне вивчення історичного досвіду в галузі державно-правового будівництва. Істотного оновлення потребує методологія вітчизняного правознавства в напрямі наближення до найбільш вагомих

загальноновизнаних досягнень європейської та світової наукової думки [2, с. 6].

Реалії нового століття зумовлюють невпинне зростання соціальної значущості юридичної науки. За цих умов наукове обґрунтування стає обов'язковою основою ефективності державних рішень, юридична наука набуває рис соціального інституту, покликаним якого є забезпечення стійкого розвитку суспільства, добробуту та прогресу. Усе це передбачає підвищені вимоги до методологічної оснащеності наукових досліджень, пошуку оновлених, відповідних виклику сьогодення світоглядних орієнтирів, осмислення сучасних наукових підходів і конкретних способів теоретичних досліджень [3, с. 10].

Саме виходячи з наведених підстав, проблема удосконалення методології сучасного правознавства є вельми актуальною і потребує ретельного дослідження, хоча їй приділяли увагу багато дослідників, а саме В. Д. Бабкін, О. В. Зайчук, М. С. Кельман, Д. А. Керімов, М. І. Козюбра, О. Л. Копиленко, М. В. Костицький, Л. О. Луць, В. С. Нерсисянц, Ю. М. Оборотов, В. В. Оксамитний, Н. М. Оніщенко, А. В. Поляков, П. М. Рабінович, В. М. Селіванов, О.Ф. Скаун, О. Д. Тихомиров, Ю. С. Шемшученко та інші вчені. Необхідно зазначити, що окреслена проблема не втрачає своєї актуальності сьогодні, а навпаки, в умовах проведення правової реформи набуває нового значення.

Тому сучасна юридична практика вимагає від юриспруденції постійного вдосконалення методології. Очевидно, що для сучасної юридичної науки необхідно оновлення інструментарію дослідження. Успіх вирішення будь-якої проблеми залежить від наявності та ступеня розробленості методологічних передумов. За їх відсутності практичні дії виявляються або даремними, або небезпечними, породжуючи неочікувані наслідки, або ж узагалі – протилежні поставленим цілям [4, с. 14]. Результати наукової та практичної діяльності людей є наслідком не лише того, хто діє або на що спрямовано пізнавальну діяльність, а й того, яким методологічним інструментарієм здійснюється сам пізнавальний процес [5, с. 210].

Сучасна методологічна ситуація в суспільствознавстві України, що характеризується переходом від уніфікованої, єдино дозволеної, “одержавленої” методології до різноманітних методологічних засад,

парадигм, підходів, так чи інакше поширюється й на вітчизняне правознавство.

Нині є всі підстави стверджувати, що найважливішим досягненням у розробці методологічних проблем у правовій науці України є утвердження таких світоглядних орієнтирів як соціальна справедливість, гуманізм, повага до людської гідності, прав і свобод людини та громадянина.

Методологія сучасних правових досліджень характеризується такими ознаками як охоплення різних форм теоретичного пізнання державно-правової дійсності, оптимізацією пізнавального інструментарію, впливовістю на рівень розвитку правової науки в цілому, зумовленістю світоглядними, філософськими та наукознавчими підвалинами юридичної науки ХХІ ст., новітньою науковою картиною світу права, тенденціями розвитку останнього [6, с. 248-249].

Основним компонентом методології сучасного правознавства, на нашу думку, визначальним за своїм евристичним потенціалом є методологічні підходи щодо інтерпретації яких склалися різні наукові позиції.

На переконання С. В. Бобровник, методологічний підхід – це сукупність знань про процес наукового дослідження, а метод – це лише сукупність способів і засобів пізнання об'єкта дослідження [7, с. 13-14].

У свою чергу М.М. Тарасов зазначає, що методологічний підхід у юриспруденції – це бачення певного ракурсу дослідження, шляхом сприйняття відповідних засобів мислення або у формі цілісної системи, або у вигляді окремих конструкцій, дослідницьких рамок і принципів для вирішення власне наукових завдань і проблем; спосіб “помислити” об'єкт [8, с. 234].

Плідною в цьому ж ракурсі є позиція О. Ф. Скакун, яка вважає, що методологічний підхід виявляє себе тоді, коли необхідно залучити в юриспруденцію методологічні засоби як філософського та метанаукового рівнів (загальна теорія систем, теорія моделювання, загальна теорія діяльності тощо), так й інших наук, які “працюють” на принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження [9, с. 214].

Зважаючи на гомогенність структури підходу та основ науки, які мають три взаємозалежні рівні (світоглядний, теоретичний,

інструментальний або методичний), М. С. Кельман пропонує визначати наукознавчий підхід як комплексний алгоритм осмислення дійсності, що виникає в результаті поєднання “фундаментальних ідей” і певних методів, тобто як специфічну єдність світоглядного, теоретичного і методичного знання, в якій головним є визначений суб’єктом пізнання порядок поєднання теорії та методу [10, с. 14].

Крім того, методологічний підхід є одним із основних складових елементів парадигми та розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об’єднує різноманітні методи, певним чином пов’язані між собою, серед яких один або кілька є основними, а всі інші підпорядковуються їм та мають допоміжний характер [11, с. 66].

Вся сукупність методологічних підходів складає певний рівень горизонтальної структури методології сучасного правознавства, в якій репрезентовано найрізноманітніші підходи щодо об’єкта та предмета дослідження. Сьогодні спостерігається тенденція поєднання у пізнавальному процесі декількох методологічних підходів та декількох методів, що свідчить про ускладнення у сучасному правознавстві як дослідницьких завдань, так і пізнавального інструментарію.

Так, наприклад, при дослідженні правового забезпечення прав і свобод людини в правових системах світу використовувалися антропологічний та діяльнісний підходи, що зумовлюється поступовим утвердженням ідеї людини як найвищої соціальної цінності [12, с. 5]. У процесі визначення сутності основних соціальних прав та свобод людини і громадянина в Україні застосовувався ціннісний підхід, який засновується на необхідності отримання не тільки наукової, а і ціннісної інформації про об’єкт пізнання [13, с. 3]. Основу дослідження конкурсного відбору у системі державної служби України склав антрополого-комунікативний підхід, що забезпечує поєднання психологічного, позитивістського, природного та соціологічного його аспектів [14, с. 4]. З урахуванням особливостей конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції дослідником використовувався феноменологічний підхід при характеристиці онтологічної сутності конституційної скарги як багатоаспектного правового феномена пізнання [15, с. 3].

Досліджуючи на галузевому рівні такі явища як політична культура як чинник формування громадянського суспільства в Україні, обґрунтовується необхідність комплексного застосування

історичного підходу, що дозволив з'ясувати еволюцію та сучасний стан політичної культури українського соціуму. Використання логіко-семантичного підходу дало змогу проаналізувати базові елементи понятійно-категоріального апарату політичної культури та громадянського суспільства. Системний та аксіологічний підходи сприяли комплексному аналізу ціннісних основ політичної культури українського суспільства, розмаїття ознак і характеристик національної ментальності, здобутків та проблем формування громадянського суспільства в Україні [16, с. 2-3].

Таким чином, можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки уявляється за доцільне використовувати не окремо взятий підхід до дослідження правової дійсності, а їх певну сукупність, що сприятиме вирішенню різнопланових дослідницьких проблем (аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, системний, феноменологічний, функціональний та інші).

При цьому, привертає увагу діяльнісний підхід, використання якого поряд із системним, функціональним, іншими перевіреними практикою пізнання підходами, виявляється значною мірою актуальним, ефективним, особливо у поєднанні з іншими методологічними прийомами, таким, що дозволяє проникнути у глибину сутнісних властивостей правового явища.

Необхідно зазначити, що інколи автори вказують не на підхід, а на принцип діяльності, суть якого пояснюється зумовленістю соціально-правових явищ, чинником існування людської діяльності, яка є детермінантом існування такої субстанціональної системи як суспільство. Метод (принцип) діяльності – це методологічна установка, прийом, суть якого полягає у визнанні людської діяльності як детермінанта існування суспільства. Дозволяє здійснювати наукові прогнози, висувати гіпотези стосовно причинних зв'язків між подіями або явищами суспільного життя крізь призму їх зумовленості предметною діяльністю членів суспільства [17, с. 164].

Діяльнісний підхід як провідна ідея, вимагає відшукувати причинні зв'язки між подіями в суспільстві через їх детермінацію предметною діяльністю членів суспільства. Саме ця ідея (принцип) зумовленості правових явищ предметною цілеспрямованою діяльністю людини і є тим прагматом, що дозволяє теорію наблизити до практики, надати їй рис дієвості та прикладного характеру. Діяльнісний підхід передбачає здійснювати пояснення правового

явища у нерозривній єдності з діяльністю людини. При цьому правове явище може бути об'єктом впливу, засобом діяльності, метою або результатом, чинником зовнішнього впливу тощо, але у всіх випадках проявляється певне співвідношення людини і явища, зумовлене включенням людини у складну систему соціальних взаємодій, побудованих на правових стандартах поведінки.

Так, наприклад, дослідження держави, її окремих форм пов'язуються з її функціонуванням, розвитком, режимом здійснення державної влади, де людська діяльність є першоосною всякого динамічного процесу.

Якщо йдеться про історико-правові дослідження, то вивчення державності в ретроспективі взагалі не мислимо без детального аналізу діяльності конкретних людей, їх громадських, політичних об'єднань, взаємодії людських формувань, політичного правління або творчості окремих діячів, правителів тощо.

Вивчення правової культури суспільства, правової свідомості людини, правової практики, правозастосування, правотворчості, злочинності тощо не може здійснюватися без включення до методології дослідження діяльнісного компонента. Правова культура включає елементи статичного та динамічного характеру, але про неї можна судити лише крізь призму зовнішнього прояву. Глибоке знання та розуміння права ще не свідчить про високий рівень правової культури. Лише наявність факту правомірної поведінки свідчить про наявність у суб'єкта відповідних правових знань, навичок та вмінь щодо здійснення права, сприйняття або заперечення його настанов.

Поза зовнішніми формами життєдіяльності людини існує її внутрішній світ – правові емоції, почуття, система правових цінностей, уявлення про справедливе та несправедливе, переконання щодо права бажаного та існуючого [18, с. 70]. Але у цьому аспекті діяльнісний підхід дозволяє не підмінити внутрішнє зовнішнім (діяльнісним, поведінковим), а поставити їх у певну залежність, в якій діяльність суб'єкта дозволяє пояснити інше правове явище.

Питання законності та правопорядку також пояснюються та аналізуються на підставі вивчення не тільки змісту нормативних приписів, а й з урахуванням статистичних даних криміногенної ситуації, де за основу беруться кількісно-якісні показники людської поведінки, що знаходиться у сфері правового впливу. Аналіз

діяльності людини дозволяє також охарактеризувати стан дієвості законодавства.

Загалом слід звернути увагу на те, що право, яке сприймається сучасною юридичною наукою як цілісне та багатогранне явище, ототожнюється з мірою свободи та справедливості, що знаходить свій вияв у системі загальнообов'язкових формальновизначених правил поведінки, а отже, своїм основним функціональним призначенням має регулювання поведінки соціальних суб'єктів. Це дозволяє дійти висновку про те, що функціональна регулятивність права може бути охарактеризована за допомогою такого чинника як діяльність його адресатів – тобто суб'єктів права [18, с. 23].

Наприклад, при дослідженні правового статусу особи основними питаннями постають питання обсягу прав, свобод та обов'язків, наявності системи гарантій, видова класифікація статусу тощо. Але якщо переводити розмову про статус особи у практичну складову, то на порядку денному виникають додатково питання реальності, ефективності здійснення прав, свобод, обов'язків, наявності правових та інших механізмів захисту суб'єктивного права, дієвість яких зумовлює реальність проголошених у законодавстві можливостей поведінки суб'єкта. Таким чином, вивчення реальності правового статусу необхідно здійснювати за допомогою аналізу фактичної поведінки суб'єкта, в якій відтворюються гарантовані державою та суспільством моделі поведінки.

Правові відносини у своїй конструкції містять зміст, суб'єкт та об'єкт. Зміст розглядається у двох площинах – фактичній та юридичній. При цьому, якщо юридичний зміст зумовлюється змістом правової норми, то фактичний характеризується виключно за допомогою аналізу поведінки суб'єкта правовідносин. Лише такий підхід дає уявлення про стан правопорядку, про узгодженість прав та обов'язків, їх відповідність потребам та інтересам суспільства.

Таким чином, у контексті з'ясування особливостей діяльнісного підходу, на нашу думку, необхідно назвати аспекти співвідношення із категорією “поведінка” та можливостей її використання у дослідженнях правових явищ. Необхідно зазначити, що у сучасному правознавстві щодо поняття “поведінка” немає єдності. Одні автори пропонують під цим терміном розуміти зовнішній прояв активності [19, с. 131], інші окремі акти людської діяльності, що мають правове, політичне або інше значення [20, с. 193], або, наприклад,

ототожнювати з діяльністю в соціальному середовищі, що відбувається з метою задоволення особистих потреб [21, с. 23]. Існує ще одна позиція, яка за рівнем обґрунтованості заслуговує на увагу та з якою, на наш погляд, слід погодитися. Її суть полягає в тому, що під час опанування людиною природного та соціального світу водночас реалізується людська активність, що відповідно дозволяє диференціювати поняття діяльності та поведінки. При характеристиці діяльності враховується лише суб'єкт – об'єктний аспект, а суб'єкт – суб'єктний відбивається у понятті “поведінка”, яка трактується як дія людини, що реалізує своє відношення до іншої людини, соціальних спільнот [22, с. 328].

Також з приводу співвідношень категорій “поведінка” та “діяльність” досить вдало та обґрунтовано висловився науковець В. В. Оксамитний, який зазначив, що у разі розгляду діяльності не лише як факту здійснення певних дій, але з позицій їх значення для кого-небудь – для самого суб'єкта діяльності, для оточуючих, для суспільства в цілому, на перший план у цьому підході висувається суспільна цінність дій. Поведінка в соціальному плані розглядається як людська діяльність, в основу якої покладені риси дій та їх результатів [23, с. 23].

На підставі проведеного узагальнення, можна зазначити, що в межах сучасної науки не сформовано єдиного підходу до розуміння категорії “поведінка”. Крім того, відмінності у підходах спостерігаються у тих випадках, коли представники однієї галузі наукових знань досліджуючи “поведінку” або “діяльність”, змушені тлумачити два терміни, визначати їх спільні та відмінні риси. У правознавстві категорія “поведінка” використовується, головним чином, у дослідженнях із застосуванням теорії правової поведінки, де соціальна значущість людської діяльності, окремих вчинків людини оцінюється через їх відповідність праву, змісту правових відносин. У процесі вивчення діяльності дослідниками частіше ставляться питання її досконалості, структури, принципів, організаційної, духовної, матеріально-технічної основи, то у дослідженнях поведінки – піднімаються питання її нормативності (мораль, право), усвідомлення, соціальної спрямованості, значення для інших осіб, типізації.

Таким чином, на основі опрацьованої літератури, присвяченої проблематиці діяльності та методології її дослідження, є можливим сформулювати визначення таких основних категорій.

Діяльнісний підхід – це гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамбль методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговуючу роль. Цей підхід дозволяє сконцентрувати увагу дослідника не тільки на проблемі власне діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться людська діяльність.

Отже, слід констатувати досить широкі можливості використання категорії “діяльність” як принцип або метод пізнання у сфері правових досліджень. Це можуть бути наукові розвідки, присвячені вивченню окремо взятої особистості, колективу осіб, аспектів взаємодії державних підприємств та установ, а також щодо здійснення законодавчої діяльності, проблем реалізації права, забезпечення режиму законності тощо. Головною рисою методу діяльності є можливість пізнання явища правової дійсності крізь призму існування такого чинника як людська діяльність. На відміну від методу, діяльнісний підхід дозволяє ставити та вирішувати більш складні науково-пізнавальні завдання, що підтверджується розширенням його пізнавального інструментарію.

Список використаних джерел:

1. Патон Б. Наука готова стати фундаментом для побудови справді незалежної держави / Б. Патон // *Голос України*. – 4 квітня 2014 р. – № 65 (5815). – С. 1-12.
2. Шемшученко Ю. С. Юридична наука України на сучасному етапі / Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін // *Правова держава*. – 2005. – Вип. 16. – С. 5 – 9.
3. Тацій В. Я. Правосвідомість і правова культура в процесі формування правової держави в Україні / В. Я. Тацій, О. В. Петришин // *Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики : матеріали наук. конф. до 20-ї річниці незалежності України (Київ, 21 черв. 2011 р.)* / за ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка ; упоряд. : В. П. Горбатенко, І. О. Кресіна. – К. : Юридична думка, 2011. – С. 22-29.

4. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении / А. И. Демидов // Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 14-22.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2006. – 656 с.
6. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы: [монография] / А. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 334 с.
7. Бобровник С. В. Компромiс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : [монографія] / С. В. Бобровник. – К. : Юридична думка, 2011. – 384 с.
8. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки: [монография] / Н. Н. Тарасов. – Екатеринбург : Изд-во Гуманитар. ун-та, 2001. – 265 с.
9. Скакун О. Методологічний підхід і метод у порівняльному правознавстві: їхнє співвідношення / О. Скакун // Про українське право : Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за ред. проф. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2009. – Чис. IV. – С. 210-219.
10. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень” / М. С. Кельман. – К., 2013. – 35 с.
11. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 495 с.
12. Гавронська Т. В. Правове забезпечення прав і свобод людини в правових системах світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень” / Т. В. Гавронська. – К., 2015. – 20 с.
13. Пустовіт Ж. М. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право; муніципальне право” / Ж. М. Пустовіт. – К., 2001. – 16 с.
14. Єфремова О. П. Конкурсний відбір у системі державної служби України (теоретико-прикладний аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень” / О. П. Єфремова. – К., 2015. – 20 с.

15. *Айріян К. Б.* Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право; муніципальне право" / К. Б. Айріян. – К., 2015. – 21 с.
16. *Мельник В. О.* Політична культура як чинник формування громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.03 "Політична культура та ідеологія" / О. В. Мельник. – К., 2008. – 20 с.
17. *Гусарев С.* Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства / С. Гусарев // Право України. – 2011. – № 8. – С. 160-167.
18. *Білозьоров Є. В.* Правосвідомість громадянського суспільства: проблеми трансформації в умовах суспільно-політичних змін / Є.В. Білозьоров // Дев'ять юридичні читання: Політико-правова реформа в Україні, історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної наукової конференції 24-25 травня 2013 року. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 69-72.
19. *Орзих М. Ф.* Право и личность: Вопросы теории правового воздействия на личность права: [монография] / М. Ф. Орзих. – Киев; Одесса: Вища школа, 1978. – 143 с.
20. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 10-е, допов. – Львів: Край, 2008. – 224 с.
21. Популярна юридична енциклопедія / [В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, Е. Ф. Демський та ін.]; В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
22. *М'ясоїд П. А.* Курс загальної психології: підручник / П. А. М'ясоїд; у 2 т. – К.: Алерта, 2011. – Т. 1. – 496 с.
23. *Оксамытний В. В.* Правомерное поведение личности: [монография] / В. В. Оксамытний. – К., Наукова думка, 1985. – 175 с.